

Ixtiyor BOXODIROV,
Toshkent moliya instituti katta o'qituvchisi, t.f.f.d

O'zMU professori, t.f.d A.Yermetov taqrizi asosida

THE SIGNIFICANCE OF THE 2nd TURKISH ARMY CORPS IN MILITARY OPERATIONS ON THE CAUCASIAN FRONT OF THE FIRST WORLD WAR

Annotation

The article focuses on the beginning of the world war between imperialist countries and the involvement of Russia and the Ottoman Empire in its wake. The article describes the participation of the 2nd Turkestan Army Corps in the military operations between the two countries on the Caucasus Front and its contribution to the successes of the Russian Empire.

Key words: War, front, corps, battalion, Cossack, operation, artillery, headquarters, defense, offensive.

РОЛЬ 2-ГО ТУРЕЦКОГО АРМЕЙСКОГО КОРПУСА В ВОЕННЫХ ОПЕРАЦИЯХ НА КАВКАЗСКОМ ФРОНТЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

В статье основное внимание уделяется началу мировой войны между империалистическими странами и участию в ней России и Османской империи. В статье описывается участие 2-го Туркестанского армейского корпуса в военных действиях между двумя странами на Кавказском фронте и его вклад в успехи Российской империи.

Ключевые слова: Война, фронт, корпус, батальон, казак, операция, артиллерия, штаб, оборона, наступление.

BIRINCHI JAHON URUSHI KAVKAZ FRONTIDAGI HARBIY HARAKATLARDA 2-TURKISTON ARMIYA KORPUSINING AHAMIYATI

Аннотация

Maqola markazida imperialistik mamlakatlar o'rtasida jahon urushining boshlanishi va uning domiga Rossiya va Usmoniylar imperiyasi tortilganligi turadi. Maqolada ikki mamlakat o'rtasida Kavkaz frontida bo'lib o'tgan harbiy harakatlarda 2-Turkiston armiya korpusining ishtiroki va uning Rossiya imperiyasining muvaffaqiyatlariga qo'shgan hissasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Urush, front, korpus, batalion, kazak, operatsiya, artilleriya, shtab, mudofaa, hujum.

Kirish. 1914-yil 28-iyun kuni Sarayev shahrida Avstro-Vengriya taxt vorisi Frans Ferdinand serblarning "Mlada Bosna" tashkiloti azosi Gavriilo Prinsip tomonidan o'ldirilishi dunyoning yetakchi ikkita harbiy-siyosiy ittifoqlari: "Uchlar ittifoqi" – Germaniya, Avstro-Vengriya, Italiya va "Antanta" – Buyuk Britaniya, Fransiya, Rossiya o'rtasida Birinchi jahon urushining kelib chiqishiga bahona bo'ladi. 1-avgustda Rossiyadagi Germaniya elchisi fon Purtales Rossiya tashqi ishlar vaziri S.D.Sazanovga urush e'lon qilganlik haqida notani topshirishi bilan jahon urushi boshlanib ketgan. Tezlik bilan qolgan mamlakatlar ham urush domiga tortilla boshlagan. Ular orasida Turkiya ham bor edi

Jahon urushida Usmoniylar Turkiyasi Germaniya tomonida turishga qaror qilgan. Zero, Turkiya qo'lga kiritmoqchi bo'lgan hududlar yo Rossiya imperiyasi yoki Buyuk Britaniya va Fransiya tasarrufida edi. Urush arafasida Turkiya Germaniyadan katta miqdorda moddiy va xarbiy yordam oladi. 1914-yil 16-oktabrda Germaniya undovi bilan turk floti Qora dengizdagi Rossiya sohillarini o'qqa tutadi. Buning oqibatida 1914-yil 20-oktabrda rus-turk urushi boshlanib Kavkazorti va Sharqiy Turkiyada "Kavkaz fronti" paydo bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, Turkiston harbiy okrugining I jahon urushidagi ishtiroki tarixi bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Tadqiq etilayotgan mavzuni o'rganishga bag'ishlangan adabiyotlarni shartli ravishda 4 ta

1914-yil oktabrda Kavkaz frontidagi 2-Turkiston armiya korpusi tarkibi:[8]

guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir: 1) Rossiya imperiyasi davrida chop etilgan manba va adabiyotlar; 2) sovet davrida nashr etilgan risola va adabiyotlar; 3) mustaqillik yillarida amalga oshirilgan tadqiqotlar; 4) xorijiy adabiyotlar.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mavzuni yoritishda g'oyaviy-metodologik tamoyillar va ilmiy-metodologik tamoyillarga ro'yiya etilgan. Tadqiqot ishini olib borishda muammoviy, miqdoriy va qiyosiy-tarixiy tahlil, tarixiy-xronologik, tizimlilik kabi tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Urush arafasida Kavkazdagi rus armiyasi 145 ta batalyon, 181 ta eskadronidan iborat edi[1]. Kavkaz armiyasiga yordam uchun general L.Lesh qomondonligida 14 batalyondan iborat 2-Turkiston korpusi Kavkazga olib kelinadi[2]. Kavkazda 1914-yil oktabrda Turkiston piyoda polklari 3 batalyonli polklarga aylantiriladi. General Kalitin qo'mondonligidagi Sibir kazak brigadasi 2-Turkiston korpusiga o'tkazilib, korpus tarkibi 21 ta batalyon, 12 ta kazaklar yuzligi, 5 ta sayyor rotalari va 46 ta to'pga yetkazildi[3]. Batalyonlarning shaxsiy tarkibi 800 kishi atrofida bo'lgan[4]. 2-Turkiston korpusidagi Taman, Kavkaz polklari va 4-Kuban artilleriya batariyasi esa Idgirdagi general D.Abatsiyevning "Yerevan otryadi" tarkibiga o'tkazilgan[5]. Kavkazda rus armiyasiga qarshi Erzurum-Trapezund hududida joylashgan general Hasan Izzat poshsho qo'mondonligidagi 135 000-150 000 kishilik[6] 3-turk armiyasi (86 ta batalyon, 35 ta eskadron, 130 ta kurd otliqlari yuzligi[7]) harakat qilgan.

Korpus qo'mondoni – general Leonid Vilgelmovich Lesh		
Harbiy qism	Harbiy qism tarkibi	Qo'mondonlik
4-o'qchi brigada: polk. N.N.Azarev	13,14-o'qchi polk: 6 ta batalyon 15,16-o'qchi polk: 6 ta batalyon 4-o'qchi art.dvizion: 24 ta to'p	Belonogov / Bogdanov Lastochkin / Yuzefovich Avtonomov

5-o'qchi brigada: gen.Chapligin	17,18-o'qchi polk: 6 ta batalyon 19-o'qchi polk: 3 ta batalyon 5-o'qchi art.divizion: 16 ta to'p	Kruten / Dovgird Pomerantsev Dmitriev
Sibir kazak brig.: gen.-leyt. Kalitin	1,2-polk: 12 ta yuzlik 2-Orenburg kaz.batareya: 6 to'p	Raddats Burov
2Turk.sapyor.batl.	5 ta injiner rotalari	polkovnik Ter-Akopov

6-noyabr kuni Kavkaz armiyasining Sariqamish otryadi Erzirumdan 50 km. sharqda joylashgan Keprikey va Padjivon hududlarini egallaydi. 8-11 noyabrda 3-turk armiyasi 11-korpusining qarshi hujumi natijasida Sariqamish otryadi Al-Kilisa va Ardos hududidagi Azakpey pozitsiyasiga chekinishga majbur bo'lgan. 13-16 noyabrda Sariqamish otryadi qaytadan tashkil etilib, uning tarkibi 1-Kuban "plastun (piyoda kazaklar)" brigadasi va 4,5-Turkiston o'qchi brigadalari bilan to'ldiriladi. Buning natijasida mustahkamlangan Sariqamish otryadi 16-24 noyabrda Azakpey pozitsiyasida turklarning hujumini qaytarishga erishadi. Janglarda turklar 14 000 kishini, Sariqamis otryadi 6000 harbiyni yo'qotgan[9].

2-Turkiston koprusi 1914-yil 9(22)-dekabr – 1915-yil 5(18) – yanvarda Kavkaz fronti tarixidagi eng katta janglardan bo'lgan "Sariqamish jangi"dagi ishtiroki evaziga Kavkaz armiyasining eng ishonchli korpusi mavqeyiga erishadi. Bu jang Kavkaz armiyasining Kars viloyati Sariqamish hududida turk qo'shinlari hujumiga qarshi mudofaa operatsiyasi bo'lgan. Turkiya harbiy vaziri Ismoil Anvar poshsho (1881-1922) Olti va Sariqamish otryadlarini mag'lub etib Kars, Batumi va Tiflisini egallab olishni maqsad qilgan edi. Hujum harakatlarida 90 000 – 95 000 turk qo'shinlari qatnashgan. Turk harbiy hujumi avvalida 2-Turkiston va 1-Kavkaz korpuslari asosida tuzilgan general Berxman qo'mondonligidagi Sariqamish otryadida askarlar miqdori 64 000 – 65 000 atrofida (50 000 dan ko'proq piyoda, 14 000 nafar otliqlar) bo'lgan[11]. Otryadda 53 ta batalyon, 36 ta otliqlar yuzligi, 9 ta sapyor rotasi, 136 ta dala va tog' zambaraklari va 12 ta gaubitsa mavjud edi[11].

9(22)-dekabrda 9,10,11-turk korpuslarining Sariqamishga umumiy hujumi boshlanadi. 10(23)-dekabr kuni Xafiz Haqqi poshsho qo'mondonligidagi 10-turk korpusi 31,32-diviziyalari Oltini egallaydi. 11-dekabrda 9-turk armiya korpusining 29-diviziyasi Sariqamish otryadining asosiy kuchlarini aylanib o'tib Sariqamish shahridan 25 km. shimoliy-g'arbdagi Bardus dovonini qo'lga kiritadi. 11-dekabrda Kavkaz armiyasi Bosh qo'mondoni yordamchisi general Mishlevskiy harbiy vaziyatni to'g'ri baholay olmaganligi uchun Sariqamish otryadining shimoliy guruhi qo'mondonligini Berxmandan olib Kavkaz armiyasi shtabi boshlig'i general Yudenichga topshiradi. Yudenich otryadi 4,5-Turkiston o'qchi brigadalari (18 ta batalyon), 20,39-piyodalar diviziyasi (23 ta batalyon), 8 ta kazaklari yuzligi, 7 ta sapyor rotalaridan iborat edi. Otryadda 104 ta to'p va 12 ta gaubitsa mavjud edi[12].

12(25)-dekabr kuni turk qo'shinlari Sariqamish shahridan 6-7 km. masofagacha yetib keladi. Shahar mudofaasida polkovnik Bukretov rahbarligida bir necha batalyonlar, 1,5 ta otliqlar yuzligi, temiryo'l batalyonining 1000 dan ortiq jangchisi, 16 ta pulemyot va 2 ta zambarak bor edi holos. 11-12 dekabrda 18-Turkiston o'qchi polki 1-batalyoni, har bir Turkiston polklaridan 1 tadan vzvod 18-polk kapitani Ignatovich qo'mondonligida Bukretovga yordam uchun yuboriladi[13]. 12-dekabrda Tiflis, Vladikavkaz brigadalari asosida polkovnik Kuchevskiy rahbarligida 23-Turkiston polki tuzilib, u ham yordamga jo'natildi[14].

13(26)-dekabrda 29-turk diviziyasi bilan shiddatli janglar davomida 18-Turkiston o'qchi polki batalyoni Sariqamish temiryo'l vokzalini o'z qo'llarida saqlab qolishga muvaffaq bo'ladi. Ammo hujum natijasida 18-Turkiston polki 1-batalyonidan deyarli to'la ajraydi[15]. Batalyon komandiri podpolkovnik Kobenin ham jangda halok bo'ldi. Buning evaziga polkovnik Bukretov shahar mudofasini

mustahkamlash uchun qo'shimcha vaqtga ega bo'lgan. 14-dekabr tongida Sariqamishga Yudenich tomonidan 1-Zaporoje kazaklar polki, 80-Kabardin piyodalar polki, polkovnik Dovgird (1871-1918) qo'mononligidagi 18-Turkiston polkining 2 ta batalyoni va 17-Turkiston polkining bir qismi yuboriladi[16]. Dovgirdga Bardus dovoni atrofida mudofaani ushlash vazifasi topshiriladi.

14-dekabrda hal qiluvchi janglar boshlanib 5 ta turk diviziyasi Sariqamishga hujumga o'tadi. Ular Sariqamish-Kars temiryo'li aloqasi uzib qo'ydi. 15-dekabrda Sariqamish mudofaasi muvaffaqiyatiga ishonmagan general Mishlevskiy frontal hujum markazida qolgan 2-Turkiston korpusi halokatga uchraydi deb hisoblaydi va shaharni tashlab Tiflisga ketib qoladi[17]. Mishlevskiy 1-Kavkaz korpusini saqlab qolish uchun korpus qo'mondonligiga chekinishni maslahat beradi. 2-Turkiston korpusi qo'mondonlari Yudenich va Lesh bunga qattiq qarshi chiqqan. Bu vaqtda g'arbda Passin vodiysidagi 4-Turkiston o'qchi brigadasi Abdul Karim poshshoning 11-turk korpusi (40-45 batalyon) hujumini qaytarib turishda davom etadi[18].

15(28)-dekabr kechga yaqin Sariqamishga 1-Kuban plastun brigadasi qo'mondoni general Prjevalskiy (1859-1934) 5 ta batalyon bilan yordamga yetib keladi va mudofaani o'z qo'lga oladi. 17-dekabrda Sariqamishdagi rus qo'shinlari qarshi hujum boshlaydi. Dovgirdning 18-Turkiston polki Bardus temiryo'l stansiyasini egallaydi. 18-dekabrda shahar qamali yorib o'tilib Tiflis bilan aloqa tiklanadi. Turklarning chekinish yo'llarini to'sish uchun 18-dekabrda 18-Turkiston polki Bardus dovoniga, 19-dekabrda bo'lsa 17-Turkiston polki Eshak-maydon dovoniga yuboriladi. 20-dekabrda (2-yanvar) Sariqamish atrofini tark etayotgan Anvar poshsho Eshak-maydon dovonida 17-Turkiston polki hujumiga uchrab o'z shtabi va kanselyariyasining bir qismini yo'qotdi. Shu kuni Anvar poshsho o'zining Sariqamishga aylanma operatsiyasi muvaffaqiyatsiz chiqqanini tan olib 9,10-turk korpuslarini jang maydonlaridan olib chiqish haqida buyruq berdi.

1915-yil 1-yanvarda Yudenich otryadi va 2-Turkiston korpusi umumiy qarshi kujumga o'tadi. 4-yanvarda Sariqamish yonidagi 9-turk armiya korpusi qoldiqlari – korpus qo'mondoni Ali Isxan poshsho, 200 ta zobit va 7000 askar taslim bo'ldi[19]. 2-5 yanvarda 11-turk korpusi qo'mondoni A.Karim poshshoning 9,10-korpuslarini qutqarib qolish maqsadida Passin vodiysida amalga oshirgan yalpi hujumi ham 14,15,16-Turkiston va 153-Bakin polklari tomonidan qaytarildi[20]. 10-15 yanvarda polkovnik Dovgird 17,18-Turkiston o'qchi polklari bilan - 20 gradus sovuq va odam bo'yidan baland qorli sharoitda 15 verst aylanma yo'l bosib Zavinsk pozitsiyasidagi 11-turk korpusi 34-diviziyasi va uning shtabini qo'lga olgan[21]. Dovgird otryadining (1500 harbiy) hujumi Sariqamish jangiga hal qiluvchi nuqta qo'ydi. O'z ortida Dovgird paydo bo'lgach Abdul Karim poshsho qurshovda qolmaslik uchun o'z korpusiga chekinish haqida buyruq beradi[22].

1915-yil 5(18)-yanvarga kelib turklar to'la mag'lubiyatga uchraydi. Bunda 3-turk armiyasi katta yo'qotishlarga uchradi: 60 000 turk janglarda yoki qattiq sovuqda muzlab halok bo'lib, 15 000 nafari asir tushadi[23]. Rus armiyasining yo'qotishlari halok bo'lgan, yarador va kasallar bilan 16 000 - 20 000 kishini tashkil qilgan. 6000 dan ko'proq kishini sovuq uradi[24]. Eng ko'p talofatni qattiq qarshilik ko'rsatgan 2-Turkiston korpusi ko'rgan. Har birida 2500 nafardan askar bo'lgan Turkiston polklarida jangi oxirida 600-700 nafardan askar qoladi holos[25].

12(25)-dekabr – 5(18)-yanvardagi “Ardagan jangida” 2-Turkiston armiya korpusining general P.P.Kalitin (1853-1927) qo'mondonligidagi Sibir kazaklar brigadasi Kars viloyati shimolida nemis mayori Avgust fon Shtanke qo'mondonligida 1-turk armiya korpusi 7,8-polklarini mag'lubiyatga uchratadi[26].

Sariqamish va Ardagandagi g'alabalar natijasida turklarning harbiy harakatlarni Rossiya hududiga o'tkazish va Kavkazortini bosib olish rejasi barbod bo'ldi. 2-Turkiston korpusining say-harakati natijasida Kavkaz mudofaasining saqlab qolinishi Bosh qo'mondonlikning e'tirofiga sazovor bo'lgan. 2-Turkiston korpusi qo'mondoni general Lesh 3-darjali “Avliyo Georgiy” ordeni bilan taqdirlanib Sharqiy frontdagi 12-armiya korpusi qo'mondonligiga tayinlanadi. General-leytenant Mixail Alekseyevich Prjevalskiy 4-darjali “Avliyo Georgiy” ordeni va Lesh o'rniga 2-Turkiston korpusi qo'mondonligini oladi. Sibir kazaklar brigadasi komandiri general P.P.Kalitin general Berxman o'rniga 1-Kavkaz armiya korpusi qo'mondoni etib tayinlangan. 1-Sibir kazaklar polki rahbari polkovnik Ernest-Avgust Raddatsga 4-darajali “Avliyo Georgiy” ordeni berilib Kalitin o'rniga Sibir kazklar brigadasi komandiri vazifasi yuklatiladi[27]. Dovgird esa yangi tashkil etilgan 5-Kavkaz korpusi shtabi boshlig'i lavozimini egallaydi.

Kavkazda Sarikamish operatsiyasidan so'ng 1915-yil bahorida 2-Turkiston armiya korpusi 3-Kuban plastun brigadasi, 3-Gorsk-Mozdok kazaklar polki, 14,18-Kuban kazaklari yuzligi, 103-militsiya otlidlari yuzligi, 109-militsiya brigadasi bilan kuchaytirildi. 1915-yil sentabr boshida 2-Turkiston korpusi tarkibi 28.5 batalyon, 7 ta ko'ngilli militsiya drujinasi, 22 ta otlidlari yuzligi, 3 ta injinerlar rotasi, 32 ta yengil, 24 ta tog', 6 ta otlig, 4 ta porshenli artilleriya qurollari va 2 ta gaubitsadan iborat edi (7-ilova). Korpus qo'mononi general-leytenant Prjevalskiy, korpus shtabi boshlig'i general-mayor Savitskiy edi. Korpus tarkibida 33 000 nafar o'qchi piyodalar va 3000 dan ortiq kazaklar mavjud bo'lgan. 1915-yil 22-noyabrda 2-Turkiston korpusi 4,5-brigadalari qayta tashkil qilinib, 4 batalyonli 4,5-Turkiston o'qchi diviziyalariga aylantirilgan. 1915-yil 8-noyabrda esa Kaspiyorti kazak brigadasi asosida 1-Kavkaz korpusi tarkibida 28 ta yuzlikdan iborat general A.M.Nikolayev qo'mondonligida 5-Kavkaz kazaklar diviziyasi tashkil etiladi[28].

1915-yil oxiri va 1916-yil boshida Kavkazdagi Rossiya qurolli kuchlari yirik hujum operatsiyasini amalga oshiradi. Hujumdan maqsad turklarning Kavkazdagi strategik markazi bo'lgan Erzurum shahrini egallash edi. Erzurumda Mahmud Komil poshshonning 3-armiyasi boshqaruv markazi joylashgandi. 1915-yil 20-dekabrda “Erzurum operatsiyasi” arafasida 2-Turkiston armiya korpusi 36 ta batalyon, 21 ta kazaklar yuzligi, 7 ta militsiya drujinasi, 3 ta injinerlar rotasi, 38 ta yengil, 24 ta tog' va 4 ta poshenli atrilleriya qurollaridan tashkil topgandi[29]. Operatsiya 1915-yil 28-dekabr – 1916-yil 3-fevral kunlari amalga oshiriladi. 11-16 fevraldagi qamal natijasida Erzurum qal'asi zabt etiladi. Operatsiyada 2-Turkiston va 1,4-Kavkaz armiya korpuslarining umumiy yo'qotishlari 17 135 nafarni tashkil etgan. Operatsiya

davomida 35 000 dan ortiq turk askarlari yo'q qilinib, 235 ofitser va 12 753 nafar quyi darajadagi harbiylar asirga tushadi[30].

1916-yil may oyida turklar Erzurum, Mamaxatun va Trapezundni qaytarib olish uchun Kavkazga qo'shimcha kuchlar yuboradi. Kavkazdagi diviziyalar soni 11 tadan 24 taga yetkaziladi. 16-may kuni 9,11-turk korpuslari Mamaxatunni egallaydi. 13-iyunda 6,10-turk korpuslari Limansuv vodiysi bo'ylab Trapezund tomon hujum boshlab 5-Kavkaz va 2-Turkiston korpuslari o'rtasiga yorib kirishga muvaffaq bo'lgan. 19-Turkiston polki bir necha kun davomida turklarning hujumini qaytarib turadi. Buning evaziga general Prjevalskiy qo'shinlarni qaytadan joylashtirish uchun vaqtga ega bo'ldi. Oqibatda 2-Turkiston korpusining 3-Kuban plastun brigadasi turklarning hujumlarini to'xtatadi[31]. Polkovnik Litvinovning 19-Turkiston polki Kavkaz frontini saqlab qolgan jangda 3260 kishlik shaxsiy tarkibidan 43 ofitser va 2069 ta askarini yo'qotgan edi. Polkning o'zi 6000 ga yaqin dushmani yo'q qildi. 27-iyunda Kavkaz armiyasi Mamaxatun qaytarib oldi.

1916-yil Kavkaz armiyasi shtabi boshlig'i general Yudenich Mamaxatun va Trapezund atrofidagi g'alabani rivojlantirish va Anatoliyadagi muhim shahar Arzinjonni egallashni rejalashtiradi. Arzinjonga hujumda 1,5-Kavkaz va 2-Turkiston korpuslari ishtirok etgan. “Arzinjon operatsiyasi” 2-25 iyul kunlari amalga oshiriladi. Jang avvalida 2-Turkiston korpusi tarkibi 32 ta batalyon, 7 ta drujina, 21 ta otlidlari yuzligi, 4 ta injiner rotasi, 36 ta yengil, 24 ta tog', 6 ta otlig to'plar va 8 ta gaubitsadan iborat bo'lib, korpusdagi piyoda askarlar 38 000 kishiga yetkazilgan edi[32]. Operatsiya davomida 10-turk korpusiga kuchli zarbalar bergan 2-Turkiston korpusi 2-iyul kuni Arzinjondan chap qanotdagi Bayburt shahrini egallaydi. Korpus Bayburt atrofidagi 4 ta polk komandiri, 134 ta ofitser, 2100 askarni asirga olib 6 ta to'p, 8 ta pulemyotni qo'lga kiritdi[33]. 10-iyul kuni Kavkaz armiyasi Arzinjonni bosib oladi. Operatsiya davomida 17 000 turk asir tushgan[34].

1916-yil dekabrda boshlab Sharqiy va Kavkaz fronti turg'unlik davriga kirgan. Hech bir tomon frontlardagi holatga sezilarli o'zgartirish kiritmaydi. 1917-yil 23-fevralda inqilobiy harakatlar natijasida Rossiya imperiyasidagi Romanovlar sulolasi (1613-1917) ag'dariladi va hokimiyat Georgiy Lvov boshchiligidagi Muvaqqat hukumat qo'lga o'tadi. Bu voqealar Turkiston harbiy okrugi va urush frontlaridagi okrug qo'shinlarining tarixida yangi davrni boshlab beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Birinchi jahon urushi va unda Rossiya imperiyasining ishtiroki Turkiston o'lkasini ham chetlab o'tmagan. Turkiston harbiy okrugidagi muntazam armiya korpuslari va Yevropa millatiga mansub aholi urush frontlariga safarbar etildi. 2-Turkiston armiyasi korpusi urush davrida Kavkazdagi harbiy harakatlarda katta ahamiyatga ega bo'lgan va urushning borishi va natijalariga sezilarli tasir ko'rsatgan. Uning yordamida Rossiya imperiyasi armiyasi Kavkazda bir qancha sezilarli muvaffaqiyatlarga erishgan edi.

ADABIYOTLAR

1. Кавказский фронт Первой мировой войны 1914-1917. Сборник документов. – Москва, 2020. – С. 8.
2. Данилов Ю. Россия в Мировой войне 1914-1915. – Берлин, 1924. – С. 268.
3. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 443.
4. Аллен У., Муратов П. Битвы за Кавказ. – Москва, 2016. – С. 276.
5. Данилов Ю. Россия в Мировой войне 1914-1915. – Берлин, 1924. – С. 270
6. Айрапетов О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне – 1914. – Москва, 2014. – С. 379.
7. Корсун Н. Сарыкамышская операция на Кавказском фронте Мировой войны в 1914-1915 году. – Москва, 1937. – С. 11-12.
8. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 434, 442-443.
9. Кавказский фронт Первой мировой войны 1914-1917. Сборник документов. – Москва: Первая Образцовая типография. 2020. – С. 9.

10. Аллен У., Муратов П. Битвы за Кавказ. – Москва, 2016. – С. 283.
11. Корсун Н. Сарыкамышская операция на Кавказском фронте Мировой войны в 1914-1915 году. – Москва, 1937. – С. 33.
12. Корсун Н. Сарыкамышская операция на Кавказском фронте... Мировой войны в 1914-1915 году. – Москва, 1937. – С. 34.
13. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 87-93.
14. Керсновский А. История русской армии. Том IV. – Москва, 1994. – С. 132.
15. Айрапетов О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне – 1914. – Москва, 2014. – С. 385.
16. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 95, 98.
17. Керсновский А. История русской армии. Том IV. – Москва, 1994. – с. 132.
18. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 103.
19. Айрапетов О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне – 1914. – Москва, 2014. – С. 394.
20. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 117.
21. Керсновский А. История русской армии. Том IV. – Москва, 1994. – С. 134.
22. Аллен У., Муратов П. Битвы за Кавказ. – Москва, 2016. – С. 319.
23. Керсновский А. История русской армии. Том IV. – Москва, 1994. – С. 134.
24. Айрапетов О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне – 1914. – Москва, 2014. – С. 390.
25. Аллен У., Муратов П. Битвы за Кавказ. – Москва, 2016. – С. 319.
26. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 121.
27. Елисеев Ф.И. Казаки на Кавказской фронт. – Москва, 2001. – С. 276.
28. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 142,150,450, 469.
29. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 470.
30. <https://gwar.mil.ru>. RG VIA, 2003-fond, 1-yig'ma jild, 544-ish, 547-varaq.
31. Керсновский А. История русской армии. Том IV. – Москва, 1994. – С. 155.
32. Масловский Е. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 г. – Париж, 1933. – С. 481.
33. Керсновский А. История русской армии. Том IV. – Москва, 1994. – С. 157.
34. Олейников А.В. Захвачены в бою. – Москва, 2015. – С. 176.